

Katolička crkva Presvetog Srca Isusovog Podgorica

Doživljaj sakralne i brutalističke arhitekture

Riječ urednika

Povodom 50. godina postojanja Katoličke crkve Presvetog Srca Isusovog, veliko mi je zadovoljstvo predstaviti sadržaj publikacije.

Crkva je sagrađena 1969. godine, u bivšoj Jugoslaviji i predstavlja jedan od najvažnijih objekata projektovanih i izvedenih u brutalizmu. Djelo je hrvatskih arhitekata Zvonimira Vrkljana i Borisa Krstulovića.

Brutalizam je dobio naziv od francuske riječi "beton brut", koja označava "grubi" beton, pojam koji je francuski arhitekta Le Corbusier koristio, da bi opisao lijevani beton s vidljivim tragovima oplata korišten na većini njegovih objekata. Njegova osnovna ideja projektovanja, korišćenja a i izgradnje se odlikovala u funkcionalnosti objekta, a najviše je izražavao snažne linije i fasade bez ornamentalnosti tj. ukrasnih detalja. S toga su objekti dobijali jednostavnu

neobičnu formu rađenu upotrebom betona, pa su zato i dan danas ostali upečatljivi.

2018. godine Katolička crkva Presvetog Srca Isusovog je prepoznata kao jedno od važnijih djela arhitekture u staroj Jugoslaviji, pa su njene fotografije bile izložene u najpoznatijem muzeju moderne umjetnosti u Nju Jorku – The Museum of Modern Art, MoMA.

Iste godine, njene fotografije, kao i neki crteži našli su se na Dane Orisa u Zagrebu. Dani Orisa međunarodni je arhitektonski simpozij koji organiziraju časopis Oris i Oris Kuća arhitekture.

Zajednički cilj autora publikacije bio je skoncentrisati se na njenom arhitektonsko-građevinskom dostignuću, njenom prirodnom i vještačkom osvjetljenju, kao i koliko je sama struktura crkve bitna za vjernike koji je posjećuju.

Ona, zaista, predstavlja jedno od najznačajnijih sakralnih objekata u Crnoj Gori.

Zahvaljujem se svima, koji su doprinijeli izdavanju ove publikacije. Posebnu zahvalnost dugujemo arhitektici prof.dr.sc. Zrinki Barišić Marenić sa Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na njenom velikom doprinosu i izvrsnom pisanom radu o crkvi, koji je objavila u Znanstvenom Časopisu za Arhitekturu i Urbanizam „Prostor“ 2015. godine, a koji je sastavni dio ove publikacije.

S poštovanjem,

MR. GRADJ. INŽ. MARIJA V. IVEZIĆ

† A † D † MCMLXIX †

Duhovni doživljaj sakralne i brutalističke arhitekture

DON VIKTOR GANC

Crkva Presvetog Srca Isusovog predstavlja jedan od prvih i najljepših primjera sakralne brutalističke arhitekture na Balkanu, pa nam ujedno i pomaže, da uđemo u tajnu vjere sa svojevrsnim duhovnim doživljajem. Prva je crkva na Balkanu, koja se kako arhitektonski tako i liturgijski projektovala, a kasnije sagradila, poslije Drugog Vatikanskog sabora (1962-1965). Za duhovni doživljaj iste, zaslužna je cijela ekipa arhitekata i liturgista, koji su zajedno radili na projektovanju arhitektonskog rješenja crkve.

Glavni prilaz k crkvi predstavlja široko i dugačko stepenište, koje predstavlja prvi kontakt s crkvom. Prije stepeništa i ulaska u crkvu postoje dva velika platoa, koja omogućavaju održavanje Svete Mise na otvorenom ili bilo kojeg drugog događaja (skup mladih, skup djece, izložba, itd.). Prije samog ulaska u crkvu, postavljena je skulptura "Sv. Ivana Boska" - osnivača

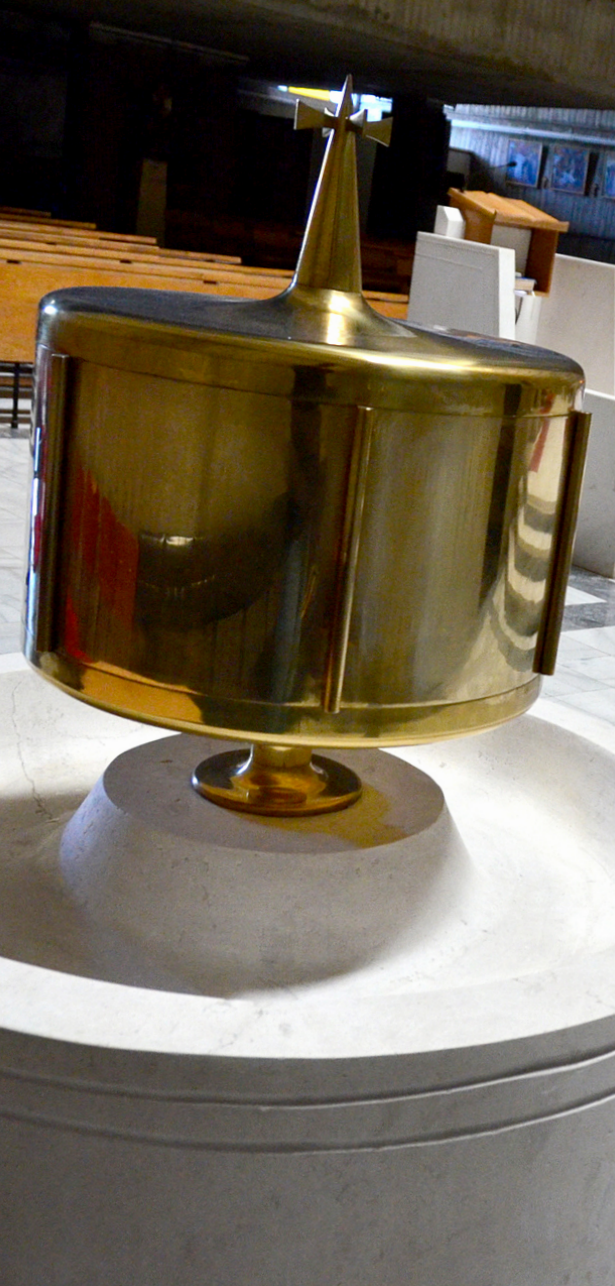
salezijanaca, koji se brinu za župu i don Bosko centar u Podgorici. Mala drvena vrata pri ulasku u crkvu, nam poručuju samu simboliku iz evadjelja: "Uđite na uska vrata! Jer široka su vrata i prostran put koji vodi u propast i mnogo ih je koji njime idu." (Mt 7,13).

Ulazeći u crkvu, polako otkrivamo njenu ljepotu. Niska i dugačka betonska ploča (galerija) nam ne omogućava da odmah otkrijemo veličinu i visinu same prostorije crkve. Postepeno ih otkrivamo, jer život je svakako tajna koju treba otkrivati polako, sažeto, sa puno vjere u sebi. Sredina kao i svaka sredina otkriva najviše. Dolazeći do sredine crkve, otkrivamo oltar, ambon, a onda i sam kip Srca Isusovog, kojem je crkva posvećena. Križ (krst), koji se nalazi iza oltara svojom veličinom i dnevnom svjetlošću daje znak da moramo pogledati u visinu. Svjetlost koja dolazi sa visine, prodire kroz svjetlarnik i daje nam onaj

osjećaj mističnosti, mira, nade i molitve koju svakodnevno imamo pred Bogom.

Stojeći kod oltara, konačno upijamo u sebe sve njene ljepote unutrašnjosti. Osvijetljen Križni put sa bočnih strana klupa, kipove sv. Antuna i sv. Nikole pri ulaznim vratima u crkvi. Njen oblik je kako spolja, tako iznutra projektovan kao brod. Oblik broda nas potsjeća na starozavjetnu priču o Noinoj barci, a u novom zavjetu brod je simbol Crkve koja sa dobrim kapetanom za kormilom na palubi plovi u vječnu luku mira. Unutrašnjost je napravljena tako, da svako može da se skoncentriše na one bitne stvari tokom svete Mise. Ne smijemo zanemariti da su oltar, ambon, svetohranište, krstionica napravljeni od bijelog mermera koji se uklopio u sam brod i njegovu plovidbu.

Oltar je postavljen u sredini prezbiterija. Svećenik koji predvodi sv. Misu ima centralnu poziciju i mogućnost da vidi

sve vjernike koji također imaju osjećaj prisutnosti kod Isusovog stola, kao što su u evanđeljima opisani apostoli na posljednjoj večeri. Na prednjoj strani oltara je natpis »SI DEVS EST PRO NOBIS QVI EST CONTRA NOS« u prijevodu »AKO JE BOG SA NAMA KO JE PROTIV NAS«.

Ambon kao mjesta čitanja i tumačenja Božje Riječi je još bliži vjernicima koji prisustvuju sv. Misi. Stare crkve su imale mjesto za propovjed (propovjedaonicu) na visokom mjestu, kako bi svi vjernici mogli čuti propovjed svećenika. Katolička crkva Presvetog Srca Isusovog ima odlično urađen projekat akustike, pa je položaj ambona u njoj na odličnom mjestu što daje mogućnost za odličnu međusobnu komunikaciju sa vjernicima. Ambon ima veliki znak Pax, sa dodatkom grčkih slova α i ω , što znači »Isus Krist je početak i kraj (svijeta)«.

Sa druge strane oltara je postavljen tabernakul ili svetohranište, koji takođe ima veliki značaj za vjernike. U svetohraništu se čuvaju posvećene hostije (hlijeb, koji se kod sv. Mise promijeni u

Isusovo tijelo) i služe za pričešćivanje vjernika. Svetohranište je pozlaćenog valjastog oblika, postavljeno na postolju od bijelog mermera. Otvara se sa dvije strane, prednje i zadnje. Prednja strana se koristi za potrebe adoracije, a sa zadnje strane se čuvaju ciboriji sa posvećenim hostijama. Na postolju od mermera ugraviran je natpis na latinskom jeziku: »CORPVS MEVM« što znači »TIJELO MOJE«.

U crkvi je napravljen prostor i za krstionicu, koja se nalazi sa desne strane prezbiterija, gdje je trenutno smješten hor, a na putu ka sakristiji. Nekada su crkve imale krstionicu ispred. Njihova tadašnja pozicija imala je simobliku da se preko krstionice i krsta postaje član Crkvene zajednice.

Krstionica je u crkvi Presvetog Srca Isusovog projektirana baš u samoj crkvi, koja nas uvijek potsjeća na naše krštenje i vraća nas na početak naše vjere. Gornji dio krstionice je napravljen od pozlaćenog materijala, smješten je na postolje od bijelog mermera, te nosi natpis na latinskom jeziku »EGO TE BAPTIZO IN

NOMINE PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI», a sa druge strane na našem jeziku: »... JA TE KRSTIM U IME OCA I SINA I DUHA SVETOGA«.

Prije par godina renovirale su se ispovjedaonice u crkvi koje se nalaze sa bočnih strana crkve, odmah poslije ulaza u nju. One nijesu dio prvobitnog projekta crkve, ali se njihov izgled i funkcionalnost uklapaju u istu.

Prvobitnim projektom crkve, hor je planiran na galeriji. Hor je sada smješten blizu krstionice i tako mu je dana velika uloga, pošto ima kontakt i sa oltarom i sa vjernicima.

Crkva Presvetog Srca Isusovog je jako uspješni arhitektonski projekat u smislu simbole, sakralnog prostora i praktičnih rješenja, koja daju mogućnost da se svi osjećamo prijatno.

Autori projekta Katoličke župne crkve u Podgorici

Zvonimir Vrkljan (26.07.1902–08.02.1999) je hrvatski arhitekta i autor projekta Katoličke župne crkve u Podgorici (1963–1969). Diplomirao je arhitekturu 1924. godine na Tehničkoj visokoj školi u Zagrebu. Od 1926. godine radio je u arhitektonskom birou Ignjata Fishera, a nakon penzionisanja 1972. godine bio je redovni profesor na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu (Katedra za građevinske konstrukcije).

Projektovao je posebno zgrade za obrazovanje: Trgovačka akademija na Trgu Petra Krešimira IV. (1931–35; danas Ministarstvo obrane), Ženska gimnazija sestara milosrdnica na Savskoj cesti (1937–40; danas Učiteljski fakultet i XI. gimnazija) te kompleks zgrada Veterinarskog fakulteta u Heinzelovoj ulici u Zagrebu (1936–62), kojim je ostvario

paradigmu savremene naučno-obrazovne ustanove u Hrvatskoj. U Zagrebu je realizovao i niz stambenih zgrada naglašene funkcionalnosti i sadržajne izražajnosti: Vlačka 76 (1930), Novakova 7 (1933–34), Pod zidom 5 (1937–39) te uglovnice Kvaternikov trg 12 (1939–40) i Bauerova 21 (1940–42). Restaurirao samostan benediktinki u Zadru (1961–70) te adaptirao dvorce Golubovec kraj Donje Stubice (1978–88) i Januševac kraj Zaprešića (1985–88).

Pisao je priloge o istoriji Arhitektonskoga fakulteta i njegovim profesorima (Iz istorije zagrebačke Tehnike) te ih sabrao u knjizi Sjećanja (1995); autor je udžbenika Građevinske konstrukcije I i II. Dobio je Nagradu »Vladimir Nazor« za životno djelo (1977).

Boris Krstulović (09.02.1932-28.11.2014) je hrvatski arhitekta i autor projekta Katoličke župne crkve u Podgorici (1963-1969). Diplomirao je na Arhitektonskom odsjeku Tehničkog fakulteta 1956. godine. 1962. postaje asistent u Zavodu za građevne konstrukcije (kod profesora Z. Vrkljana) na Arhitektonsko-Građevinsko-Geodetskom fakultetu. Nakon osamostaljenja Građevinskog fakulteta u Zagrebu 1963. radi ondje kao asistent profesora R. Nikšića, a od 1972. kao docent. Od 1977. do 1991. radi u Građevinskom institutu u Zagrebu.

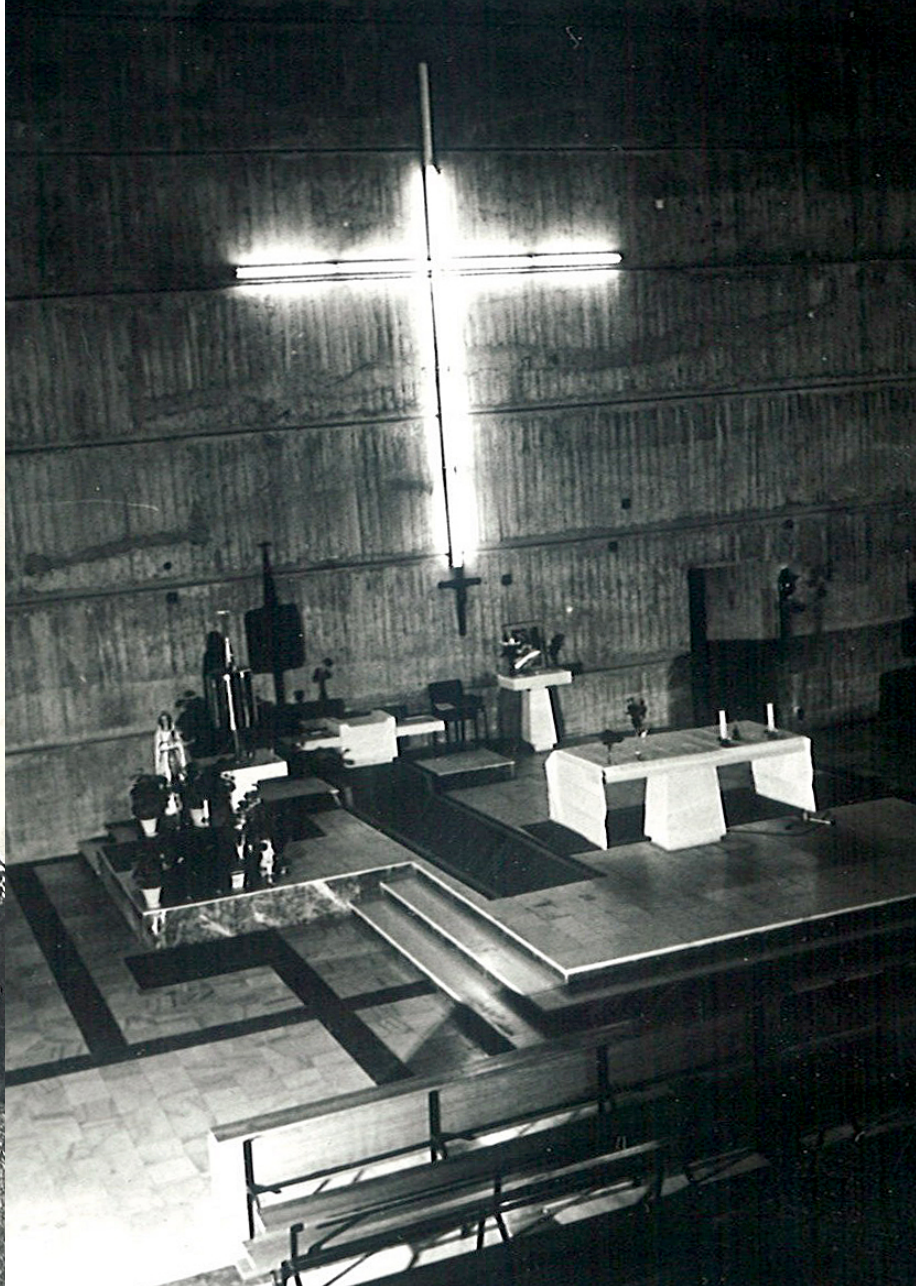
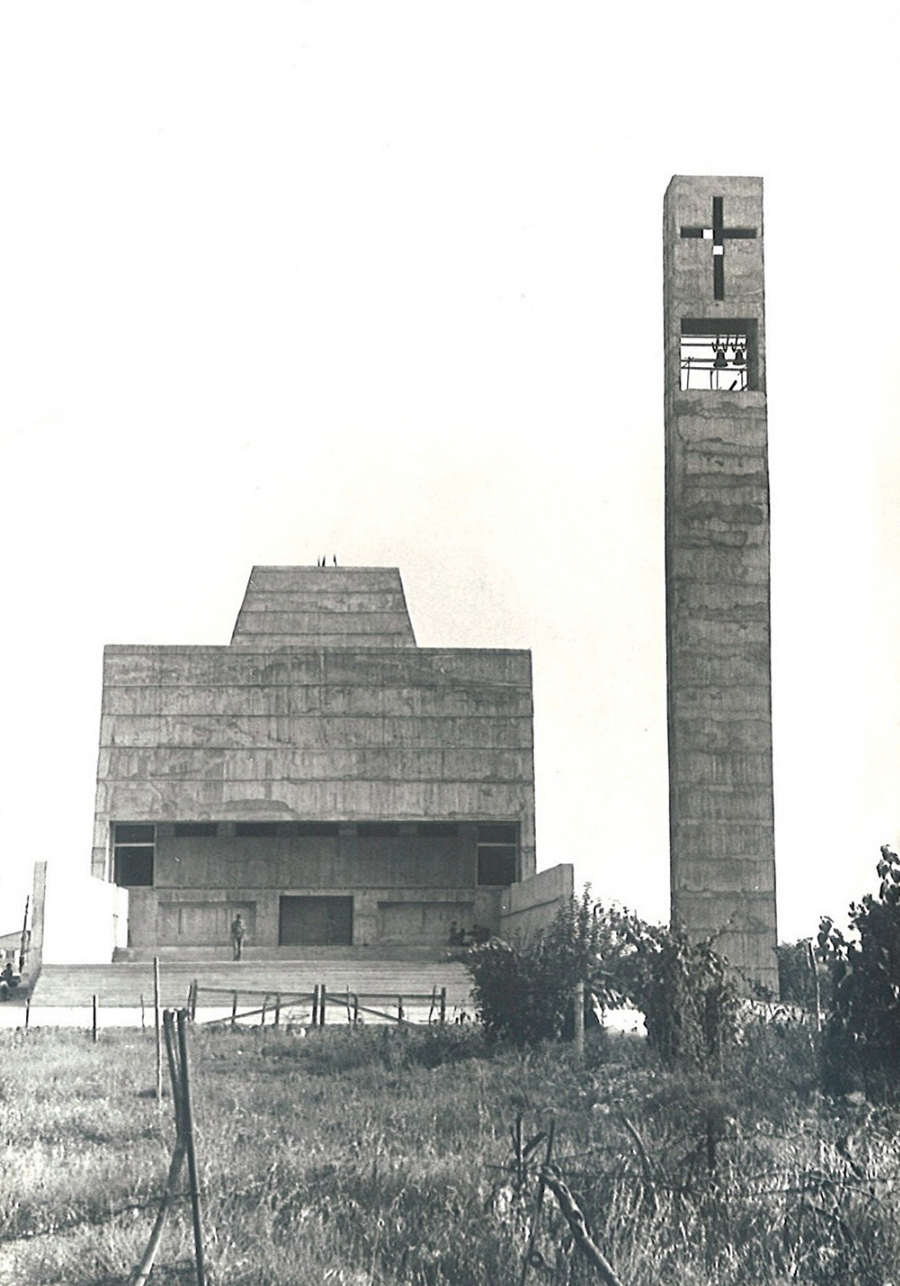
Koristeći savremene materijale i inovativne i dinamičke konstruktivne elemente, ostvario je mnoge funkcionalno usklađene stambene građevine u Zagrebu, Crikvenici (1965.) i Varaždinu (1982.):

- Stambeni kompleks na Zelengaju (1971.)
- Stambene zgrade na Sv. Duhu (1991.)
- Stambeni prostor u Dežmanovom prolazu (2003.)

Plastičnom obradom volumena posebno se ističe u izvedbama poslovnih i javnih građevina:

- Upravno-pogonski kompleks Elektroslavonije u Osijeku (1967.-71.)
- Poslovna zgrada Elektre u Varaždinu (1974.-77.)
- Poslovno pogonski kompleks u Varaždinu (1978.-88.)

Dobitnik Nagrade Vladimir Nazor za životno djelo u području arhitekture i urbanizma (2009.)

EGO TE BAPTIZO

IN NOMINE

PATRIS

ET FILII

ET SPIRITUS SANCTI

Katolička župna crkva u Podgorici (1963.-1969., ZVONIMIR VRKLJAN I BORIS KRSTULOVIĆ)¹

DR. SC. ZRINKA BARIŠIĆ MARENIĆ

Najznačajniji prilog i najveće iznenađenje u sklopu teme ovoga rada zasigurno je realizacija Katoličke crkve u Podgorici profesora Zvonimira Vrkljana² i njegova asistenta Borisa Krstulovića.³ Na uvjetovanost izgradnje crkve utječe malo poznata činjenica da je albansko stanovništvo istočne periferije Podgorice pretežito katoličko. „Lokacija crkve je na istočnoj periferiji grada prema Ćemovskom polju i brdima, baš na putu nailaska gorštaka albanske nacionalnosti. Kod zasnivanja objekta stao sam na stanovištu (prof. Vrkljan se sa time složio) da je danas kod nas odnos prema crkvi privatna stvar pojedinca. Vanjska atraktivna privlačnost je dakle nezasnovana. Trebalo je stvoriti specifičan prostor koji bi bio sasvim drugačiji od svih prostora koji se koriste u svakodnevnom životu. Znači jedan 'slomljeni prostor' koji nema nikakvog odnosa prema ničemu postojećem u okolini, jer po mom

mišljenju vjernik ide u crkvu prvenstveno da 'pobjegne' od stvarnosti koja ga okružuje, to znači da treba naići na jedan sasvim neuobičajeni unutrašnji prostor“, autorske su riječi arhitekta Borisa Krstulovića.⁴ Logičan izbor materijala jest armirani beton koji omogućava formiranje monolitne armiranobetonske ovojnice s vidljivom izgubljenom oplatom u eksterijeru. Doba je to prije pojave naftne krize, kada fizika zgrade nije nalažala nužne vanjske slojeve radi bolje termičke izolacije zgrade. Ekspresivnost grube armirano-betonske forme dominira u eksterijeru tog iznimnog ostvarenja tvoreći 'kuću-znak', izuzetno nabijenog simboličkog značenja u području gdje je rimokatoličko stanovništvo u manjini. „Svojom odbojnošću asocira na prve inferiorne kršćanske objekte (tajne, a i one javne) kao izraz negacije ovozemaljskog blještavila“, ustvrdit će arhitekt Boris Krstulović.⁵ Prostorno-funkcionalna

organizacija razvija se linearno u tlocrtu duž uzdužne osi sjever-jug, s postupnom gradacijom od oba krajnja prilaza⁶ do kulminacije kod svetišta, što se očituje u vertikalnoj kompoziciji sklopa. Unutar izduženog pravokutnoga gabarita linearno se nižu: prostor prilaznoga trga, longitudinalan sakralni prostor kojem se iznad oltara izdiže kristalična forma, armiranobetonska kruna skošena piramida s okulusom, kroz koji zenitalno osvjetljenje apostrofira oltar i križ na grubomu armiranobetonskom zidu iza svetišta. Kompozicijski, to je kontrapunkt nagibu glavnoga izduženog prizmatičnog korpusa koji iza svetišta obavija prostor atrija i župne i odgojne prostore. U doba izgradnje bila je to prva crkva na Balkanu koje je interijer projektiran u skladu s liturgijskim smjernicama reformi Drugoga Vatikanskoga koncila. Nadalje, u najnižoj etaži nalazi se velika sportska dvorana, zenitalno osvjetljen prilaz župnim

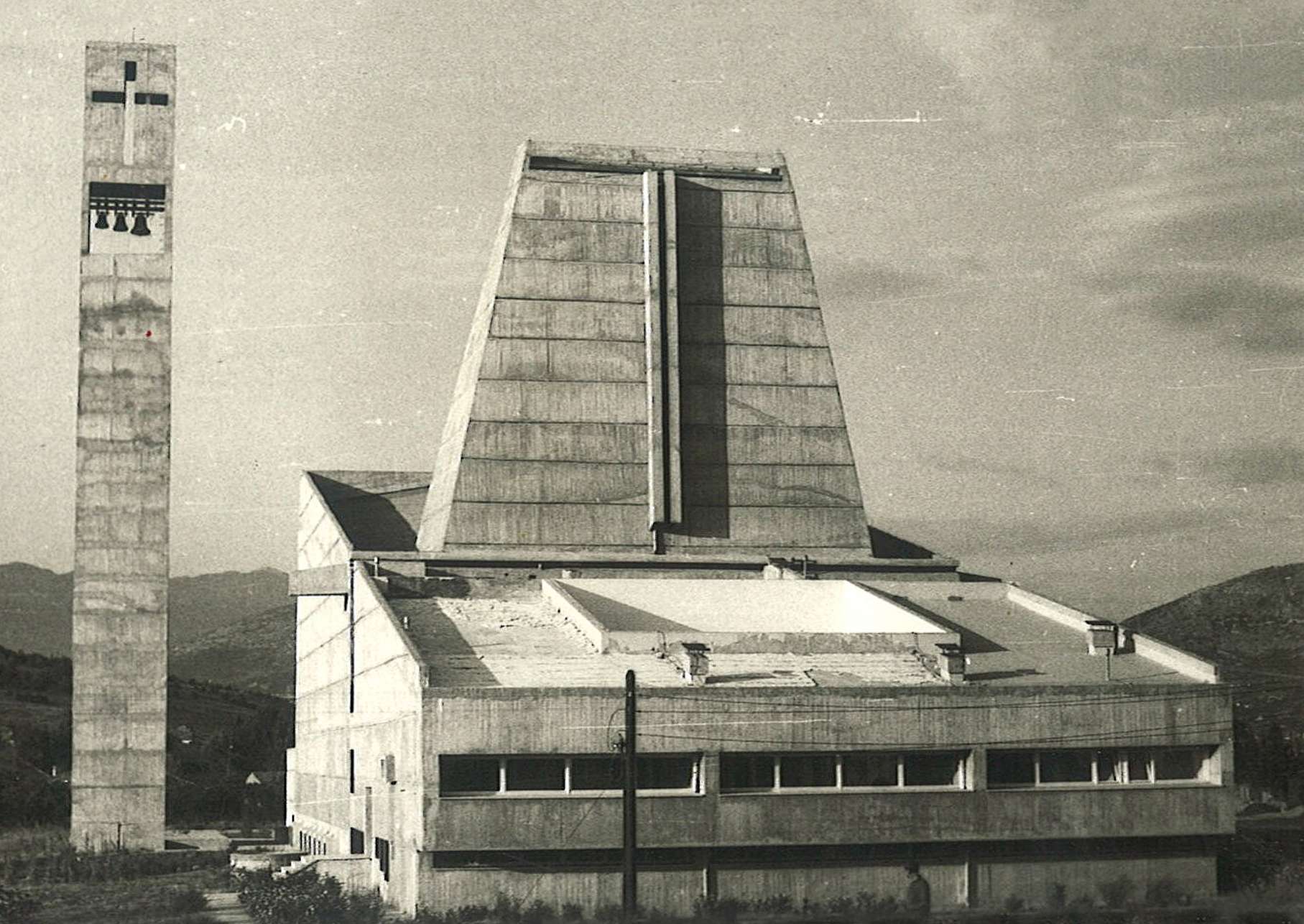

prostorima s knjižnicom i nekoliko učionica u kojima Župa volonterski nudi poduku popodnevim i vikendom.⁷ Vertikalna zvonika tangira pristupni prostor trga i sa skošenom krnjom piramidalnom strukturom dominira u silueti toga dijela grada. Generiranjem društvenih i sportskih sadržaja formiran je specifičan 'program plus' koji uz aktualnu poziciju uz recentno izvedenu miniobilaznicu transformira ostvarenje Zvonimira Vrkljana i Borisa Krstulovića u značajan orijentir istočnoga dijela Podgorice. "Po mom mišljenju ljudski ratio cijelu okolinu prihvaća apstraktno i reproducira shematizirano. Nije čudo da su se već prije pet tisuća godina pojavile piramide kao simboli. I mi danas, mislim, nastojimo formu disciplinirati najprije u stereometrijske oblike. Ako sve stavite u istu ravninu, podražavate čistu, apstraktnu formu", navodi arhitekt Boris Krstulović u svome intervjuu.⁸ Ta monolitno izvedena građevina izborom jednoga materijala referira se suhozidnim kamenim gradnjama tradicionalne arhitekture u

jadranskomu priobalnom području, s kamenim pločama u pokrovu. Referentnost te tradicijske potke uz monolitnost predstavlja i sitnozrnata horizontalna struktura grube daščane, izgubljene oplate. Naglašeni horizontalni potezi titravog niza daščane oplate⁹ u kontrapunktu su sa skošenim volumenima te uravnotežuju cjelokupnu kompoziciju. S druge strane, referentnost u internacionalnim tokovima čita se u brutalizmu, koji je u ovoj izvedbi dobio u hrvatskoj modernoj arhitekturi najreprezentativnijeg predstavnika.¹⁰ Istovremeno kada i ovo djelo, prof. Zvonimir Vrkljan sa svojim drugim asistentom, Valdemarom Balleyem ostvaruje jednodobrostranu halu u gruboj beton-brut izvedbi u Zvonimirovoj ulici. Činjenica da svi spomenuti arhitekti rade na Katedri i Zavodu za građevne konstrukcije, preteći današnje Katedre za arhitektonske konstrukcije i zgradarstvo Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, objašnjava smjelost takvih prostornih rješenja velikih raspona, kao i

suvereno baratanje armiranobetonskim konstrukcijama. U kontekstu tih ostvarenja Katolička crkva u Crnoj Gori svojevrsan je vrhunac. Arhitekt Boris Krstulović u svojim će sljedećim samostalnim realizacijama industrijsko-upravnih sklopova Elektroslavonije u Osijeku (industrijski sklop 1967.-1971. i računsko-dispečerski centar, 1973.-1978.)¹¹ i Slavonskom Brodu (upravno-poslovna zgrada, 1972.) nastaviti opus vrhunskih ostvarenja koja obilježavaju prizmatične građevine velikog mjerila u beton-brut izvedbi.¹² Konstruktivne mogućnosti primijenjenog materijala najizrazitije eksponira na periferiji Osijeka, na Zelenom Polju. Poetičnu sliku periferije slavonskoga grada obilježavala je ravnica žitnih polja, gdje je u kontaktnoj zoni urbanog i agrarnog područja dominirala gruba kontrastna, lebdeća struktura, konzolno istaknuti beton-brut izvedeni korpus računsko-dispečerskog centra Elektroslavonije.

Simboličko je značenje višestruko. Usredotočujući se ponovno na Katoličku crkvu u Podgorici, ona je onovremeno po najbolje ostvarenje sakralne arhitekture koje su hrvatski arhitekti ostvarili tijekom socijalističkog razdoblja 1945.-1990. godine. Krajnje je neobično da ta tipologija kulminira u djelu hrvatskih arhitekata izvan Hrvatske. A možda je upravo ta činjenica, kao i lokacija na periferiji glavnoga grada Crne Gore, omogućila punu slobodu stvarateljima: dinamičnu kompoziciju geometrijskih tijela (prizme položene u nagibu i skošene krnje piramide, koje reinterpreteraju visinski akcent tradicionalne kupole i omogućuju zenitalno osvjetljenje) i materijalizaciju armiranobetonskom monolitnom konstrukcijom koja je artikulirana ogoljelom beton-brut strukturom. Ne zaboravimo da je tijekom razdoblja socijalizma sakralna arhitektura gotovo potpuno iščezla iz stručne produkcije u Hrvatskoj. U Zagrebu se izgrađuje nikada dovršena crkva, odnosno dogradnja i nadogradnja kripte franjevačke bazilike

Majke Božje Lurdske u Zvonimirovoj ulici (1934.-1935.) prema projektu prof. Vrkljana i asistenta Balleya 1965.-1971. godine¹³, te crkva Sv. Križa u Sigetu Emila Seršića i Matije Salaja 1971.-1982. godine. Isti autori u Samoboru realiziraju franjevačku gimnaziju 1967.-1968. godine.¹⁴ Uz nekoliko sakralnih djela arhitekta Zvonimira Vrkljana, arhitektica Sena Sekulić Gvozdanović ostvaruje obnovu župne crkve u Voćinu 1971. godine. U Splitu je arhitekt Frane Gotovac izveo značajno modernističko ostvarenje Župne crkve i samostane sv. Josipa na Sukošanu (1967.-1971.), te potom Kapelu sv. Križa na groblju u Omišu (1971.). Konkatedrala Sv. Petra u Splitu realizirana je (1979.-1983.). Arhitekt Ivan Prtenjak realizira dimenzijom skromno, ali prostornim rješenjem kompleksno ostvarenje Župnoga centra na dubrovačkom Boninovu, na lokaciji između triju crkava 1977.-1980. godine¹⁵, a u Rijeci prof. Boris Magaš crkvu sv. Nikole Tavelića 1986. godine.¹⁶ Upravo u kontekstu gore navedenih malobrojnih realizacija u Socijalističkoj Republici

Hrvatskoj, Katolička crkva u Podgorici predstavlja iznimno sakralno ostvarenje hrvatske moderne arhitekture. Neopravdano je zaboravljeno u hrvatskoj stručnoj i znanstvenoj literaturi. Međutim, prema izboru urednika, odnosno kuratora Adolfa Stillera i Bojana Kovačevića, djelo prof. Zvonimira Vrkljana (i greškom ispuštenim koautorom Borisom Krstulovićem) uvršteno je u prikazu crnogorske arhitekture na izložbi u Beču recentne 2013. godine: Montenegro : Kontrast Landschaft, Architektur Kontext / Contrast Landscape, Architecture Context, pa je na taj način prvi put prezentirano crnogorskoj i austrijskoj stručnoj javnosti.¹⁷ Oblikovanje i izbor materijala ostvaruju ugodno ozračje, na temelju post-Corbusierova diskursa u sakralnoj arhitekturi (nakon crkve u Ronchampsu, op.a.); osobito u unutrašnjosti osjeća se jaka, mistična atmosfera - poput one u unutrašnjosti špilje, što je pojačano prirodnim (zenitalnim, op.a.) osvjetljenjem.¹⁸ Izuzetno sakralno ostvarenje, koje danas uglavnom koriste

Hrvati i Albanci katoličke vjeroispovijesti, neopravdano je zaboravljeno jer je aktualno i danas, te referentno i suvremenim stremljenjima. Utjecaji toga djela mogu se čitati i u crnogorskoj arhitekturi, u već spominjanom djelu Spomen doma u Kolašinu u Crnoj Gori arhitekta Marka Mušića (1976.), i to u beton brut izvedbi, dinamičnoj kompoziciji i plasticitetu formi, te zenitalnom osvjetljenju interijera.

- 1 Projekt je ostvaren u Zavodu za građevinske konstrukcije Arhitektonskog fakulteta iz Zagreba, predstojnika prof. Zvonimira Vrkljan. Danas: Rimokatolička crkva Presvetog Srca Isusovog.
- 2 Zvonimir Vrkljan (1902., Vukovar - 1999., Zagreb). Diplomirao na Tehničkoj visokoj školi u Zagrebu (1924.). Radi u atelijeru I. Fischera 1926.-1930. Nastavnik je Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1928.-1972. Njegovo djelo obuhvaća stručni opus, pedagoški rad, istraživački rad na području razvoja građevinskih konstrukcija i standardizacije te publicistički opus kojim prati razvoj struke, fakulteta i suvremenika. Objavljuje više izdanja sveučilišnih skripata i udžbenika 1946.-1986. Laureat je nagrada za životno djelo „Viktor Kovačić“ (1969.) i „Vladimir Nazor“

(1977.). Član je JAZU od 1988. godine. Najznačajnija djela: 1931.-1938. Sklop državnih srednjih škola, Zagreb (izvedba, danas Ministarstvo obrane RH); 1934.-1938. Okružni ured za osiguranje radnika (OUZOR), Osijek (+ B. Auer, izvedba, danas Dom zdravlja); 1937.-1939. Ženska realna gimnazija sestara milosrdnica, Zagreb (izvedba prve etape); 1937.-1942., 1946.-1952. Glavni sklop Veterinarskog fakulteta, Zagreb (izvedba, prateći paviljoni 1957.-1962.; Institut i klinike za porodiljstvo i kirurgiju + N. Kučan); 1940.-1942. Stambena zgrada, Bauerova ul., Zagreb (izvedba); 1963.-1969. Katolička župna crkva, Podgorica, Crna Gora (+ B. Krstulović, izvedba); 1967.1970. Isusovačka škola i internat, Fratrovac 38, Zagreb (izvedba); 1985.-1988. Rekonstrukcija i adaptacija dvorca Januševac za Državni arhiv Hrvatske, Brdovec pokraj Zapešića (izvedba). [Uchytil, i sur., 2009.; Barišić Marenić, 2007.]

- 3 Dr.sc. Boris Krstulović (1932., Split - 2014., Zagreb). Diplomirao na Tehničkom fakultetu u Zagrebu 1956. Do 1957. radio je u Arhitektonskom projektnom birou „Žerjavić“ u Zagrebu, a od 1958. suradnik je u Zavodu za arhitektonske kompozicije (prof. A. Albini). Od 1962. asistent je u Zavodu za građevne konstrukcije (prof. Z. Vrkljan) na Arhitektonsko-građevinsko-geodetskom fakultetu. Asistent je Građevinskog fakulteta u Zagrebu od 1963. (prof. R. Nikšić), a od 1972. je docent. Od 1977. do 1991. radi u Građevinskom institutu u Zagrebu. Doktorira 1987. („Specifični princip konstituiranja fleksibilnih arhitektonskih prostora“), 1988. izabran

je u zvanje redovitog profesora. Habilitirao 1972. na sklopu Elektroslavonije u Osijeku. Laureat je republičkih nagrada „Borbe“ (1972. i 1978.), godišnje nagrade „Vladimir Nazor“ (1972.), godišnje nagrade „Viktor Kovačić“ (1979.), nagrade „Zagrebačkog salona“ (1979.) i nagrade „Vladimir Nazor“ za životno djelo (2000.). Najznačajnija djela: 1959. Stambena zgrada, Zagreb (izvedba); 1960. Stambena zgrada, Zagreb (izvedba); 1963.-1969. Katolička župna crkva u Podgorici, Crna Gora (sa: Z. Vrkljan, izvedba); 1967.-1978. Elektroslo-vonija, industrijski sklop i računsko-dispečerski centar, Zeleno Polje, Osijek (izvedba); 1972. Upravno-poslovna zgrada Elektroslo-vonije, Slavonski Brod (izvedba); 1972. Interijer staroga dijela hotela Argentina, Dubrovnik (izvedba); 1974.-1975. Poslovna zgrada Elektre, Varaždin; 1984.-1997. Stambena zgrada, Zagreb (izvedba). [Krstulović, 1984.; <http://www.arhitekti-hka.hr/>]

- 4 Krstulović, 1984: 380
- 5 Krstulović, 1984: 380
- 6 Sjevernoga glavnog prilaza, preko pretprostora za vjernike i sekundarnoga južnog prilaza župnoga dvora strukturiranog oko atrija.
- 7 Stiller, Kovačević, 2013: 126-127
- 8 Krstulović (intervju vodili: Bešlić, Galović, Mucko, Penezić, Rogina, 1999.), <http://www.d-a-z.hr/hr/aktual-na-tema/osvrsti/interview-boris-krstulovic,55.html>
- 9 Analogna struktura horizontalno naglašenih

- poteza daščane oplata izvedena je i na nikada dovršenoj crkvi Majke Božje Lurdske u Zvonimirovoj ulici, ostvarenju Zvonimira Vrklijana i Valdemara Balleya 1965.-1971.
- 10 Prethodi im konstruktivnost tribina Dinamova stadiona u Zagrebu (1946.-1954., 1962., Vladimir Turina, Franjo Neidhardt, Dragan Boltar, Eugen Erlih). U kontekstu beton-brut arhitekture treba navesti zaboravljena ostvarenja Tržnice u Slavonskom Brodu (Vladimir Turina) i nadogradnje crkve Majke Božje Lurdske u Zagrebu (1965.-1971., Zvonimir Vrklijan, Valdemar Balley), Elektronski računski centar na Trešnjevci u Zagrebu (1969., Vjenceslav Richter, Kruno Cimprišak, Maja Šah-Radović) i Dom zdravlja u Labinu (1963.-1969., Mladen Vodička, natječajni projekt s Borisom Magašem). Sedamdesete godine, uz ostvarenja Borisa Krstulovića sklopove Elektroslavonije u Osijeku i Slavonskom Brodu, obilježava i ogoljela betonska struktura Gradske knjižnice u Karlovcu (prva etapa, 1971.-1976., Mladen Vodička), Pekarnica kruha i kolača u Makarskoj (1972., Milan Šosterič), Hoteli Kristal i Zagreb u Poreču (1970., Julije De Luca) itd.
- 11 1967.-1978., Boris Krstulović, Elektroslavonija, industrijski sklop i računsko-dispečerski centar, Osijek.
- 12 Pozicioniranje društvenih sadržaja uz ulaz, zenitalno osvjetljenje proizvodno-skladišnog dijela i stereotomija armiranobetonske monolitne strukture korpusa velikog mjerila računsko-dispečerskog centra iskustva su koja arhitekt Boris Krstulović zasigurno crpi iz realizacije Katoličke crkve u Podgorici.
- 13 „U središnjem dijelu luka Zvonimirove ulice, slovenski arhitekt Jože Plečnik 1934.-1935. godine projektira franjevačku baziliku Majke Božje Lurdske, ali je realizirana samo kripta. Godine 1965.-1971. izvodi se ulazni aneks i novi korpus crkve, jednodimenzionalne hale u beton-brut izvedbi (Z. Vrklijan i V. Balley). Natječajni projekti provedeni 1995./96. godine planiraju nadogradnju sadašnje zatečene situacije i uređenje interijera. Unutar samostanskoga konglomerata Majke Božje Lurdske u Zagrebu 'Plečnikova kripta' razotkriva se poput 'arhitektonskog rudimenta'. Paradoks tog djela otkriven je u dihotomiji aspekta njegove fizičke hermetične pojavnosti i njegovog ekstremno komunikacijski inspirativnog aspekta idejnog projekta." [Uchytíl, i sur., 2004.]
- 14 Šegvić, 1986: 194
- 15 Šegvić, 1986: 252
- 16 Potonje sakralno ostvarenje čini iskorak u smislu autorskog promišljanja i zasigurno je preteča Magaševu posljednjem ostvarenju dominikanske crkve na Ivanićgradskoj/ Vukovarskoj u Zagrebu, ostvareno plohamo trećega reda. Potpuno inverzna situacija na području sakralne gradnje zavladaće nakon osnivanja samostalne Hrvatske 1990. godine, kada će broj realizacija u samo nekoliko godina nadići cjelokupno prethodno razdoblje. Kvantiteta ostvarenja, nažalost, rezultirala je inverzijom na području kvalitete tih realizacija, naravno - uz časte iznimke
- 17 Stiller, Kovačević, 2013: 126-127. Izložba je održana u Beču 19.9.-15.11.2013
- 18 „Formensprache und Materialwahl lassen in angenehmer Weise den Post-Corbusier'schen Diskurs im Kirchenbau nach Ronchamps durchscheinen; besonders im Innenraum wird eine starke, höhlenartigmystische Stimmung spürbar, die durch den Lichteinfall verstärkt wird." [Stiller, Kovačević, 2013: 126-127, prev. autora]

“Slomljeni” topli betonski prostor

MR. GRAĐ. ING. MARIJA IVEZIĆ

Katolička crkva Presvetog Srca Isusovog (1967-1969) je predstavnik stila u arhitekturi zvanog brutalizam u Crnoj Gori, sagrađena u doba bivše Jugoslavije.

Prisutnost i primjena brutalizma u bivšoj SFRJ se prije svega pojavila iz ekonomskih razloga. Tih godina, kada je i crkva projektovana i građena trebalo je izgraditi veliki broj objekata, a ujedno ispoštovati da njihova izgradnja bude efikasna i jeftinija. Upravo iz ovih razloga, mnogi inženjeri su se složili da je sve te uslove najbolje ispunjavao beton, tj. armirani beton. Armirani beton se primjenjivao u 95% slučajeva. Tadašnji inženjeri, smatrali su da je beton vječan, tek kasnije će se pokazati da i on ima svoj rok trajanja. Upotrebom betona, nije se mislilo mnogo na termiku, dok je on bio i noseći element konstrukcije i fasadni prikaz objekta.

Zato, projektu crkve Presvetog Srca Isusovog, možemo slobodno “uručiti”

titulu prvog predstavnika brutalizma u Crnoj Gori, tadašnjem Titogradu, današnjoj Podgorici. Jer, ako se osvrnemo na samu konstrukciju crkve, koja je upravo napravljena po principu upotrebe betona, uočićemo da su arhitekti u ono vrijeme htjeli napraviti objekat koji će biti vječan, karakterističan, tajanstven. Danas, nakon 50. godina mnogi je shvataju i prihvataju upravo onako kako su je tada 1967-1969. godine projektovali.

Lokacija parcele za izgradnju crkve određena je po tadašnjem Urbanističkom Zavodu Skupštine Opštine Titograd, koja se nalazila na zelenom pojasu koji je s jedne strane ograđen Jadranskom magistralom, a sa druge ulicom koja je povezana sa stambenim naseljem Konikom.

Projektnim zadatkom, bilo je potrebno projektovati Katoličku župnu crkvu za cca 800 vjernika, posebno mjesto za

hor koji može da primi orgulje. Uz nju, trebalo je predvidjeti i sakristiju, župsku kancelariju, učionice za vjeronauku, stanove za svećenike, itd. Predvorje i prizemlje crkve i župnog stana uzdignuto je sa nekoliko stepenica, tako da objekat dobija urbanistički dominantan položaj, a ujedno je time omogućeno dobra ventilacija kripe i podruma ispod župnog stana. Zvonik stoji posebno i daje svojom visinom poseban pečat cijelom objektu. Crkva i župni stan zamišljeni su kao jedinstveni objekat od betona i armiranog betona koji nakon skidanja oplata ostaje nemalterisan i neobrađen. Krovne ploče su armirano betonske ploče provučene izolacionom masom koja sprečava prodiranje vode. Kroz cijeli “slomljeni” prostor, armirano betonska konstrukcija je konsekventno sprovedena tako su sve krovne ploče izvedene od armirano betonskog dijela.

Osvrnuvši se na geometriju crkve, projektanti su je projektovali u obliku izduženog pravougaonika, sa kombinacijom geometrijskih tijela prizme položene u nagibu iskošene krnje piramide. Zvonimir Vrkljan, autor projekta crkve, poznat je po tome da se njegovi projekti odlikuju sa jasnim funkcionalnim osnovama i strogom konstruktivnom disciplinom građenih elemenata.

Harmonični volumen i odmjereno formiranja skladno odražavaju funkcionalno-konstruktivni kontekst uz stalno prisustvo principa stvaranja ne nasumične arhitekture.

Armirano betonski zidovi crkve su izliveni oplatom širine 12-14cm, a visine 1.70m. Krovne ploče su izliveno (betonirane) u podužnom i poprečnom pravcu pod uglom od 13°.

Kako je brutalizam u arhitekturi, upravo, poznat kao goli beton, crkva ima svoju završnu finalnu obradu (interijera i eksterijera) utisnute oplote.

Ovakav stil građenja i upotreba betona,

uglavnom nije bio zadovoljavajući za okolinu i važi za sivi, grubi, nehumani, hladni stil građenja. Ali, vremenom se ovakve građevine, kao što je crkva Presvetog Srca Isusovog, mogu posmatrati na potpuno drugačiji način i to kao – uzbuđljive, direktne, hrabre, tople, i prije svega dragocjene za arhitekturu i građevinarstvo Crne Gore.

Na ovakvim objektima, koji su rađeni u stilu brutalističke arhitekture vrijeme ostavlja trag, pa je potrebno uraditi stručnu zaštitu objekta sa adekvatnim materijalima, što je upravo urađeno prije par godina, kada je fasada crkve zaštićena i premazana zaštitnim slojem za beton.

Uzimajući u obzir način tadašnje izgradnje, korišćenje jednog karakterističnog materijala pri izgradnji, a ujedno i održavanje istih uz manja ulaganja godinama, objekti izgrađeni u brutalizmu uspijevaju da zadrže jedinstvenost i prepoznatljivost u arhitekturi i građevinarstvu.

Osvjetljenje Katoličke župne crkve

DIPL. ING. POLITEHNIKE BOJANA SEKULOVIĆ

Najbližaviji umovi čovječanstva su odavno zapazili da se božanska i mistična priroda svjetlosti najbolje osjeća i sagledava u sakralnim građevinama.

Jedna od takvih je Katolička crkva Presvetog Srca Isusovog. Tipičan, ali i jedinstven primjer brutalističke građevine. U moru današnjih modernih eksponata, staklenih kubusa, silnog mermera, pomenuta crkva uspjeva da se istakne svojom formom i linijom.

Njenoj jedinstvenosti, u velikoj mjeri, doprinosi prisutnost prirodne svjetlosti. Uz glavnu funkcionalnu ulogu svjetlosti, sunčevi zraci su ovdje i vrsta prirodnog ukrasa. Igra svjetlosti na hladnom betonskom zidu stvara jedinstven vizuelni efekat. Na suptilan način, svjetlost dodatno skreće pažnju na već itekako upečatljivi sirovi i neobrađeni beton, ističe njegovu strogost, a sa druge strane ljepotu jednostavnosti brutalizma.

Ulaskom na glavna vrata crkve, do nekoga trenutka, bivamo uskraćeni za prirodnu svjetlost koja dolazi kroz zakošeni dio piramide. Kako se približavamo centralnom dijelu crkve gdje se nalaze oltar i ambon svjetlost biva intenzivnija. Simbolično, ovo predstavlja put prosvjetljenja i uzvišenosti, za koji je potrebno vrijeme i čvrsta vjera.

U crkvi posvećenoj Presvetom Srcu Isusovom zastupljen je zenitni sistem osvjetljenja. U pitanju je jedan od principa osvjetljenja unutrašnjeg prostora. Uvodi se primjenom staklenih otvora na površini objekta, kroz koje dopiru slapovi svjetlosti. Važno je napomenuti da je zenitno osvjetljenje barem dvostruko intenzivnije od onog koje kroz istu površinu stakla ulazi bočno, kroz vertikalne prozore. Svjetlost koja dolazi odozgo ravnomjernije se raspršuje po prostoru, dajući mu božansku i mističnu notu.

Posmatrajući sa psihološke strane, Sunce nas obasjava odozgo pa nam je zbog toga ovakav ulazak svjetlosti prirodni i prihvatljiviji.

Ovakvo osvjetljenje čini da prostor odiše duhovnom, mističnom i uzvišenom atmosferom.

Nasuprot prirodne svjetlosti, uloga vještačke u pomenutoj crkvi je većim dijelom usmjerena na osvjetljenje eksponata. Prateći najnovije tehnologije u svijetu svjetlotehlike, svjetiljke koje se nalaze u crkvi su izvora svjetlosti LED. Njihovom primjenom postignut je duži životni vijek svjetiljki, kao i ušteda električne energije.

Slike na zidovima križnog puta crkve, osvjetljene su svjetiljkama koje se nalaze iznad slika i koje su umjerene ka njima. Na ovaj način skreće se pažnja na umjetnička djela koja postavljena hronološki

predstavljaju životnu priču Isusa Krista, protkanu mukom i patnjom.

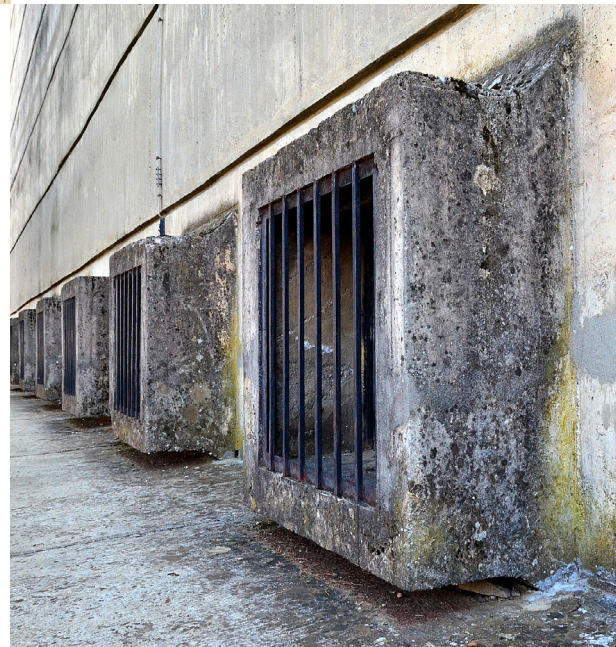
Na sličan način osvijetljene su i dvije statue koje se nalaze kod ulaznih vratiju crkve, a to su Sv. Antun i Sv. Nikola. Pored spomenutih, na zidu iza oltara nalaze se i sledeće statue: Don Bosko, Marija - Pomoćnica kršćana i Presveto Srce Isusovo, kome je crkva i posvećena. Uz pomoć usmjerljivih reflektora koji se nalaze ispod statua, osvijetljavamo ih i na taj način dodatno skrećemo pažnju na njih. Simbolično gledano statue bivaju obasjane Božanskom svjetlosti.

Na istom zidu se nalazi krst, prilično velikih dimenzija i vrlo upečatljiv. Osvjetljen je LED trakom, temperature boje 2700K. U pitanju je toplo bijela boja, koja u stvarnosti daje žutu svjetlost. Uzimajući u obzir činjenicu da je drvo jedan od prirodnih toplih materijala, spomenuta LED traka se sa svojom temperaturom boje savršeno uklapa u drvenu konstrukciju krsta. Sa druge strane, ona vizuelno kontrira hladnom betonskom zidu na kojem se osvijetljenje

reflektuje. Primjenom ove LED trake uspijevamo da skrenemo pažnju na razliku između ova dva materijala, ali ujedno i na sposobnost da se oni povežu, odabirom adekvatnih karakteristika izvora svjetlosti.

Pored svjetiljki usmjerenih ka eksponatima, na vrhu zakošene piramide, nalaze se i reflektori. Oni u večernjim satima zamjenjuju prirodnu zenitnu svjetlost i preuzimaju ulogu funkcionalnog osvijetljenja crkve.

Biografija koautora publikacije

Dr. sc. **Zrinka Barišić Marenić**

Arhitektica, vanredna profesorica i naučna savjetnica na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bavi se istraživanjem moderne i savremene hrvatske arhitekture i industrijske arheologije, te je objavila stotinjak radova iz tog područja. Magistrirala je 2002. godine (Zvonimir Vrkljan) i doktorirala 2007. godine (Zoja Dumengjić). Dobitnica je Državne nagrade za nauku 2010. godine za Leksikon arhitekata Atlas hrvatske arhitekture XX. vijeka (sa Uchytíl-Kahrović). Autorica-kustosica je hrvatskog nastupa na 14. Venecijanskom bijenalu 2014. godine, s temom Fitting Abstraction, 1914.-2014. godine (izbornica K. Šerman). Radi na afirmaciji međunarodne saradnje matičnog fakulteta.

Mr. građ. ing. **Marija V. Ivezić**

Diplomirala je 2014. godine na Fakultetu za Politehniku, Univerzitet Donja Gorica (Bsc. ing. Politehnike), a zatim, na istom fakultetu upisuje postdiplomske studije smjera "Građevinarstvo i savremene tehnologije", gdje 2017. godine, magistrira na temu "Upravljanje projektima: Povezanost između projektovanja i izgradnje objekata u BIM okruženju" kod Prof.dr Zorana Cekića.

Po završetku osnovnih studija, svoju karijeru započinje kao građevinski inženjer na jednom od značajnih investicionih projekata u Crnoj Gori, na izgradnji kompleksa Porto Montenegro, gdje i danas radi.

Od 2017. godine angažovana je kao asistent na postdiplomskim studijama Fakulteta za Politehniku, Univerzitet Donja Gorica.

Dipl. ing. Politehnike **Bojana Sekulović**

Diplomirala je 2014. godine na Fakultetu za Politehniku, Univerzitet Donja Gorica (UDG), a zatim na istom upisala postdiplomske studije, smjer Arhitektura i dizajn koje je 2016. godine uspješno završila. Privodi kraju magistarsku temu "Osvjetljenje kao perceptivna dimenzija arhitekture", kod Prof. Dr. Sc. Vladimira Mako. Karijeru započinje 2014. godine u Zavodu za Statistiku (Monstat). Od 2015. godine zaposlena je u elektroinženjerskoj firmi Sienersys, u Podgorici, na poziciji dizajnera osvjetljenja, gdje je stekla znanje i iskustvo u oblasti svjetlotehnike.

Don **Viktor Ganc**

Gimnaziju je završio u Ljubljani (Slovenija), studije teologije u Torinu (Italija) na Univerzitetu Università Pontificia Salesiana, gdje je i diplomirao 1995. godine. Radio je kao svećenik i vođa Omladinskog centra u Mariboru u Sloveniji. Od 2004. godine radi kao svećenik, direktor Centra za odgoj i obrazovanje Don Bosko (CooDB) i vođa je Omladinskog centra u Podgorici.

Katolička crkva Presvetog Srca Isusovog Podgorica

Doživljaj sakralne i brutalističke arhitekture

UREDILA Marija V. Ivezić

FOTOGRAFIJE Arhiv župe

PRIPREMA ZA ŠTAMPU **Bos&Graf**

IZDAVAČ Don Bosko centar Podgorica

ZALOŽIO Salve d.o.o., Ljubljana, 2019

TIRAŽ 1.000

ŠTAMPA IVPE Cetinje, Crna Gora

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

726:27-523.42(497.16Podgorica)

Katolička crkva Presvetog Srca Isusovog Podgorica : doživljaj
sakralne i brutalističke arhitekture / [uredila Marija V. Ivezić ;
fotografije arhiv župe] - Ljubljana : Salve, 2019

ISBN 978-961-289-046-9

COBISS.SI-ID 301968128

9 789612 890469

